

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Կ Յ Ա Ն Ք

ՀԱՅԿ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, ՄԻԽԱԻԼ ՀԵՌԼԵՍ,
ՆԱՏԱԼՅԱ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՕՇԱԿԱՆԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆԱԴԱՇՏԻ 2013 Թ. ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Քանալի բառեր – պեղումներ, դամբարան, կրոմլեխ, քարաբկղ, ժամանակագրություն, թաղման ծես, խեցեղեն, երկաթի դար, զինատեսակ, պերճանքի առարկաներ

2013 թ. Օշականի արշավախումբը Սյունիսենի համալսարանի հնագետների հետ միասին պեղումներ կատարեց Օշականի դամբարանադաշտում: Այն հիմնականում ընկած է Դիդի Կոնդի արևելյան լանջին (նկ. 1, 2): Այստեղ նախկինում, ամրոցից բացի, Ս. Եսայանի կողմից են պեղվել նաև 120 դամբարաններ, որոնք վերաբերում են ուշ բրոնզից մինչև ուրարտական և անտիկ դարաշրջաններին: Պեղավայրը գտնվում է քիչ հարավ (40°15'45" հյուսիս, 44°19'31" արևելք) այն տեղից, ուր հայ հնագետները Ա. Քալանթարյանի և Ա. Փիլիպոսյանի¹ գլխավորությամբ 2000-ական թթ. սկզբին փրկչական պեղումներ են իրականացրել՝ հեռահաղորդակցության անտենայի տեղադրման պատճառով (նկ. 3, 4): Տեղանքում ընտրած դամբարանների ծածկասալերի վերին մասերը հողի մակերեսին էին: Նախնական տպավորությամբ այդ դամբարանները պետք է որ թալանված չլինեին: Ընդհանուր առմամբ արշավախումբը պեղել է երեք դամբարան:

Դամբարան 1 (նկ. 5, 6, 7)

Դամբարանը փորված էր զանգվածեղ տուֆի մեջ, իսկ խուցը ուներ հյուսիս-հարավ ուղղվածություն: Դամբանախցի պատերը միջին չափի հարթ քարե սալեր էին, որոնց վերնամասում մեծ և կլոր գետաքարեր էին դրված: Դրանք բերվել են Դիդի Կոնդի երկայնքով հոսող Քասախ գետից: Երկարավուն-ձվաձև կառույցի վրա մեծ սալաքար էր դրված: Հարավային պատը և նրա վերևում նշմարվող շինությունը ենթադրել են տալիս, որ այս դամբարանը նախապես երկխցանի է եղել:

Դամբարանախցի կենտրոնական հատվածում, 1.5 մ խորության վրա բացվեց կավե լիցք: Հանգուցյալը դեպի աջ կծկված դիրքով էր: Ոսկորները

¹ Տե՛ս Քալանթարյան Ա., Մելքոնյան Հ., Հնագիտական աշխատանքները Հայաստանում 1990-2003 թթ., Երևան, 2005, էջ 20:

վատ էին պահպանված: Գլուխը in situ չէր և գտնվում էր մարմնի վերնամասից արևմուտք: Այն դիմահայաց ուղղված է եղել դեպի արևմուտք: Ձեռքերը առաջ ծալված դիրքում էին: Դրանց շրջակայքում առանձին հատվածներ փաստագրվեցին: Ոտքերը քիչ տեղաշարժված էին, աջ ոտքը մարմնին մոտ էր, ձախը՝ ավելի ներքև: Մարմնի մոտ դրված էին երեք անոթներ, չորրորդ անոթը ձեռքերը մարմնին մոտենալու տեղում էր: Բացի խեցանոթներից, ծնկի և կոնքոսկրի մոտ գտնվեց նաև սերդոլիկից երեք ուլունք, ինչը վկայում է, որ դամբարանը թալանված է եղել:

Հետազոտությունից հետո փորձեցինք պարզել հյուսիսում գտնվող կառույցի գործառույթը: Սալաքարի տակ ի հայտ եկան կարմիր անգորապատ ուրարտական խեցեղենի բեկորներ, այլ գտածոներ չկային: Այսպիսով կարող ենք ենթադրել, որ դամբարանի հյուսիսային հատվածը հավանաբար թաղման կառույցի մի մասն է:

Չի բացառվում, որ խնդրո առարկա դամբարանը երկու անգամ է թալանվել. առաջին անգամ հնում, որի մասին կարող են վկայել ուրարտական անոթների բեկորները: Երկրորդ անգամ, օգտագործելով արդեն հնում առաջացած հորը, այն նորից բացվել է հավանաբար վերջին շրջանում, որի մասին կարող են վկայել հողային լիցքում գտնված տոպրակները, ծխախոտի տուփը:

Թվագրության համար բնորոշ է մոխրագույն փայլեցված, ցածր ջերմաստիճանով թրծված, փխրուն խեցեղենը: Անոթ 1-ը փոքր քրեղան է, որի շուրթի տակ ակոսագիծ կա. այն զուգահեռներ ունի Թալինի դամբ. 57-ում, Շիրակավանի կառույց VI, VIII նյութերում և թվագրվում է մոտ Ք.ա. 12-11-րդ դդ.¹:

Երկրորդ և երրորդ անոթները ունեն ուռուցիկ իրան: Երկրորդ անոթն ուսից դեպի վիզ անցման տեղում ունի ալիքազարդ, որին լրացնում են երկու ուղիղ ներգծված զարդեր, ինչը զուգահեռներ ունի Լճաշեն-Մեծամորյան մշակույթի 4-րդ փուլի բազմաթիվ անոթների հետ: Անոթ 3-ի ուսի հատվածում կան ներգծված եռանկյունիներ, որոնց մեջ գծեր են արված, և այս ամենը պարփակված է վերևով և ներքևով անցնող հորիզոնական ներգծված ակոսներով: Դրանց զուգահեռները առկա են Լճաշեն-Մեծամորյան 5-րդ փուլի հուշարձաններում:

Դամբարան 2 (նկ. 8, 9, 10)

Այս դամբարանը գտնվում է նախորդից մոտ 20 մ հեռավորության վրա: Դամբարանախուցը ուղղված էր հյուսիս-հարավ և կառուցվածքով նման էր նախորդին՝ տուֆի մեջ փորված երկարավուն խուց, վերնամասում՝ մեծ և

¹ Տե՛ս **Ավետիսյան Հ. Գ., Ավետիսյան Պ. Ս.**, Արարատյան դաշտի մշակույթը մ.թ.ա. 11-6-րդ դարերում, Երևան, 2006, էջ 38-39:

կլոր գետաքարեր: Հարավային պատը բաղկացած էր երկու՝ իրար նկատմամբ թեք դասավորված սալերից: Ի տարբերություն դամբարան առաջինի՝ բացակայում էր ծածկասալը:

Ամբողջ կառույցը լի էր փխրուն հողով, որը խառնված էր տուֆի մանր բեկորների հետ: Վերին մասում գտնվող գլաքարերը հավանաբար ցույց են տալիս դամբարանի սահմանը: Դամբարանի մեջ շերտագրական բաժանում չի նկատվում: Մայր հողից վերև ի հայտ եկան մարդկային բազմաթիվ ոսկորներ, որոնք հատկապես կուտակված էին խցի հարավային հատվածում: Խոսքը գանգի և մարմնի այլ հատվածների մասին է, որոնք պատկանում են 40-ից բարձր տարիքի տղամարդու¹: Դրանց միջև բացվեցին երկու անոթներ, մինչդեռ երրորդ անոթը գտնվում էր խցի հյուսիսարևմտյան անկյունում՝ քարերի տակ: Այլ գտածոներ չկային:

Տպավորությունն այնպիսին էր, որ դամբարանը խաթարված չէ, ինչի մասին վկայում են ոսկորների ու նյութի փշրվածությունը և կուտակումը մուտքի մոտ՝ հարավային հատվածում: Սովորաբար նման վիճակ է լինում այն դեպքերում, երբ իրականացվում են երկրորդական թաղումներ, սակայն այս պարագայում ոչ մի նման բան չի նկատվում: Հետևաբար այս պարագայում ևս անառարկելի է դամբարանի թալանված լինելու փաստը:

Հայտնաբերված խեցանոթներից առաջինը ունի ուռուցիկ իրան, դեպի դուրս ելնող շուրթ և լավ կոկված մակերես, մեկ կանթ՝ ուսից վեր: Վերնամասում 11 շեղակի արված կամարանախշեր են, որոնց վերևում՝ փորագծերի մեջ, արված է փայլանախշ գոտի: Այս զարդարուն գոտին ուսից դեպի վիզը անցման շրջանում ունի ներգծված շրջանների մի շարք: Չարդամոտիվների զուգահեռները կարելի է բերել Կարմիր Բերդ դամբ. 20, 38, 54-ի, Արթիկ դամբ. 223-ի նյութերում²:

Երկրորդ անոթը կոպտավուն մակերեսով կճուճ է, միջին հատվածում կա երկշար ակոսագիծ, որի մեջ են առնված երկու փորագիր գծեր: Դրանք տիպական խեցանոթներ են՝ հայտնի ուշ բրոնզի-վաղ երկաթի հուշարձաններում: Սակայն և՛ ձևը, և՛ զարդերը հատուկ են հիմնականում Լճաշեն-Մեծամորի 5-րդ փուլի հուշարձաններին (տե՛ս, օրինակ՝ Թալինի դամբարան 48-ի նյութերը): Երրորդ անոթը մոխրադարչնագույն փոքրիկ քրեղան է, որի մոտավոր զուգահեռները նկատելի են Կարմիր բլուրում, Թալինի երկրորդ դամբարանում, և կարելի է թվագրել Լճաշեն-Մեծամոր 5-րդ փուլով:

¹ Մարդաբանական նյութի այս բնորոշման համար երախտապարտ ենք պատմական գիտությունների թեկնածու Ռուզաննա Մկրտչյանին:

² **Badalyan R., Avetisyan P., Smith A.**, Periodization and Chronology of Sothern Caucasia: from the Erly Bronze Age through the Iron III Period. The archeology and Geography of Ancient Transcaucasian. Vol. I. OIP 134, Chicago, 2009, p. 33-93.

Առկա տվյալները հիմք են տալիս Օշականի երկրորդ դամբարանը տեղադրել Լճաշեն-Մեծամոր 5-ի սահմաններում և թվագրել մ.թ.ա. 11/10-9/8-րդ դդ.:

Դամբարան 3 (նկ. 11, 12)

Առաջին դամբարանին անմիջապես կից՝ հողի մակերեսի վրա, տեսանելի էին կրաքարե սալերի և մեծ գլաքարերի հետքեր: Տարածքը մաքրելուց հետո պարզվեց, որ գործ ունեինք մի սալածածկ դամբարանի հետ, որի կառուցվածքը նույնն էր, ինչ առաջին և երկրորդ դամբարանները, սակայն այն ավելի փոքր էր և ավելի անփույթ կառուցված: Լիցքը հանելու ընթացքում ի հայտ եկան խեցեղենի բեկորներ, ինչպես նաև մարդու և կենդանիների ոսկորներ: Պեղումները ցույց տվեցին, որ գործ ունենք թալանված դամբարանի հետ: Այդուհանդերձ, քանի որ ոսկորները շատ էին քայքայված, հնարավոր չէր պարզել, թե ինչ տարիքի և սեռի է պատկանում հանգուցյալը: Քիչ քանակությամբ հանդիպող մոխրագույն խեցեղենի բեկորները ևս հնարավոր չէ ախտորոշել: Սակայն ինչպես դամբարանի կառուցվածքը, այնպես էլ խեցեղեն բեկորները նախորդ երկու դամբարանների ժամանակաշրջանին են վերաբերում:

Այսպիսով, Օշականի դամբարանադաշտի 2013 թ. պեղված համալիրները պատկանում են վաղ երկաթի դարաշրջանին: Դրանք արտաքինից քարահողային լիցքով ոչ մեծ թմբեր են: Խցերի կառուցվածքով նույնատիպ են և պատկանում են քարարկղային դամբարանախցերի հայտնի ձևերին: Թաղումները ծածկվել են դամբարանախցի լայնքով դրված մեկ և ավելի սալերով: Պեղված քարարկղային խցերի պատերը շարված են երկու և ավելի շարք մշակված քարերով: Հետագուտված դամբարաններում թաղումները կատարվել են միայն դիաթաղման ծիսակարգով: Դրանք հիմնականում անհատական թաղումների շարքին են դասվում և իրենց լայն գուգահեռները ունեն Հայաստանի տարածքի վաղ երկաթի դարի դամբարանային համալիրներում¹:

Տարածաշրջանի բրոնզ-երկաթի դարերի առաջին հնագիտական սանդղակի մշակման ժամանակաշրջանից հատուկ շեշտադրվել է այն փաստը, որ նման սանդղակների առաջադրման համար պետք է հիմք ընդունել Վանի թագավորության (Ուրարտու) շրջանի հուշարձանների տվյալները²: Մինչև օրս Հայաստանի բրոնզ-երկաթի դարերի հուշարձանների հասակագրման խնդիրների պարզաբանման համար, ուրարտական հնավայրերի հետ մեկ-

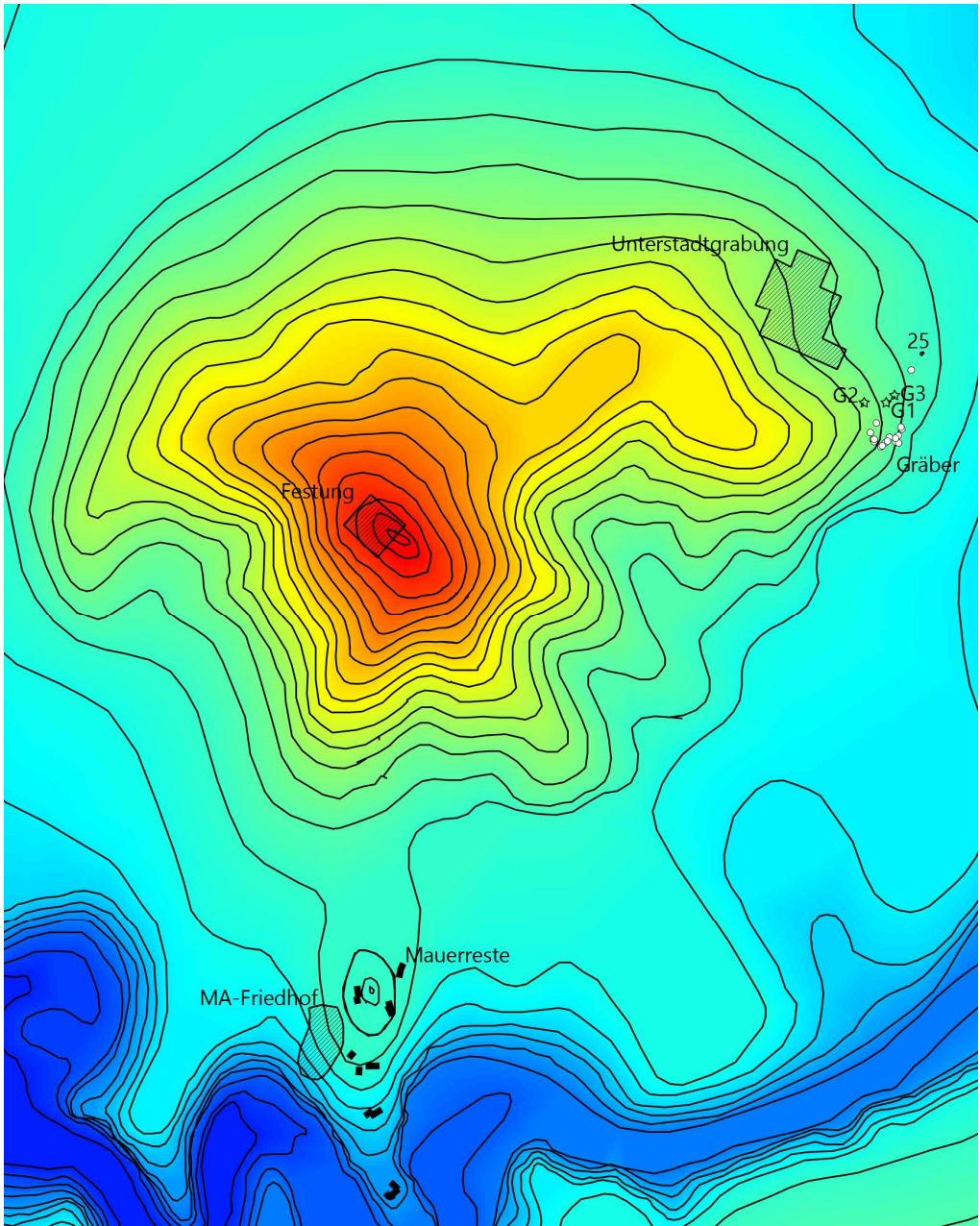
¹ Տե՛ս **Ավետիսյան Հ.**, Այգեշատի դամբարանադաշտի ուսումնասիրությունը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1997, թիվ 2, էջ 118-124:

² Տե՛ս **Ավետիսյան Պ.**, Հայկական լեռնաշխարհը մ.թ.ա. 24-9-րդ դարերում (Սոցիալ-մշակութային ձևափոխումների դինամիկան ըստ հնագիտական տվյալների), Երևան, 2014, էջ 19-20:

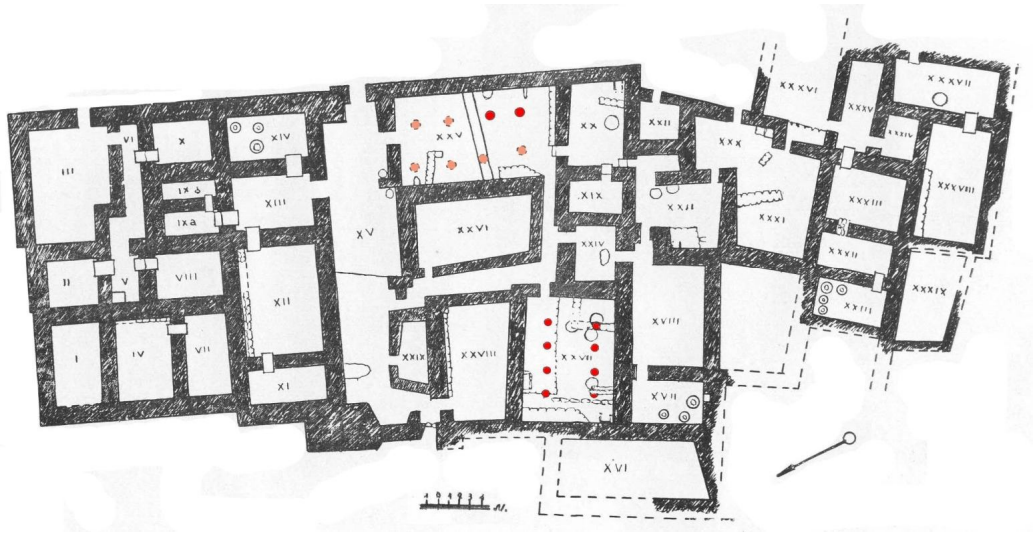
տեղ, ելակետային նշանակություն ունեն Վանի թագավորների արշավանքների ընթացքում ավերված բնակատեղիների շերտագրական տվյալները, հատկապես վաղ երկաթեդարյան փուլը նշանավորող հուշարձանները:

Նկ. 1. Օշականի բլուրը (Դիդի-կոնդ)

Նկ. 2. Քարտեզ (տոպոհանույթ)

Նկ. 3. Ս. Եսայանի պեղած համալիրները

Նկ. 4. Պեղման ենթակա դամբարանները

Նկ. 5. Դամբարան 1

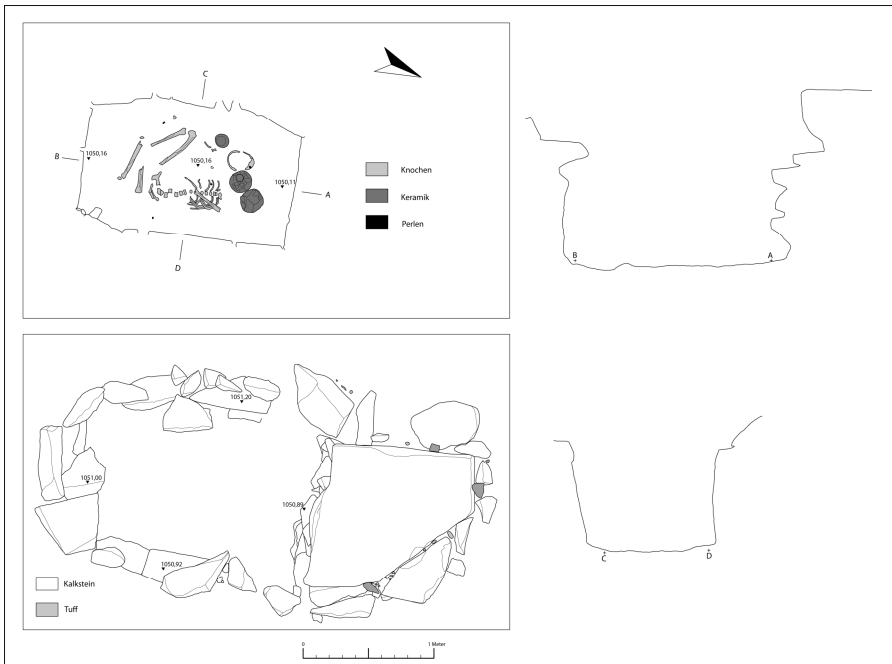
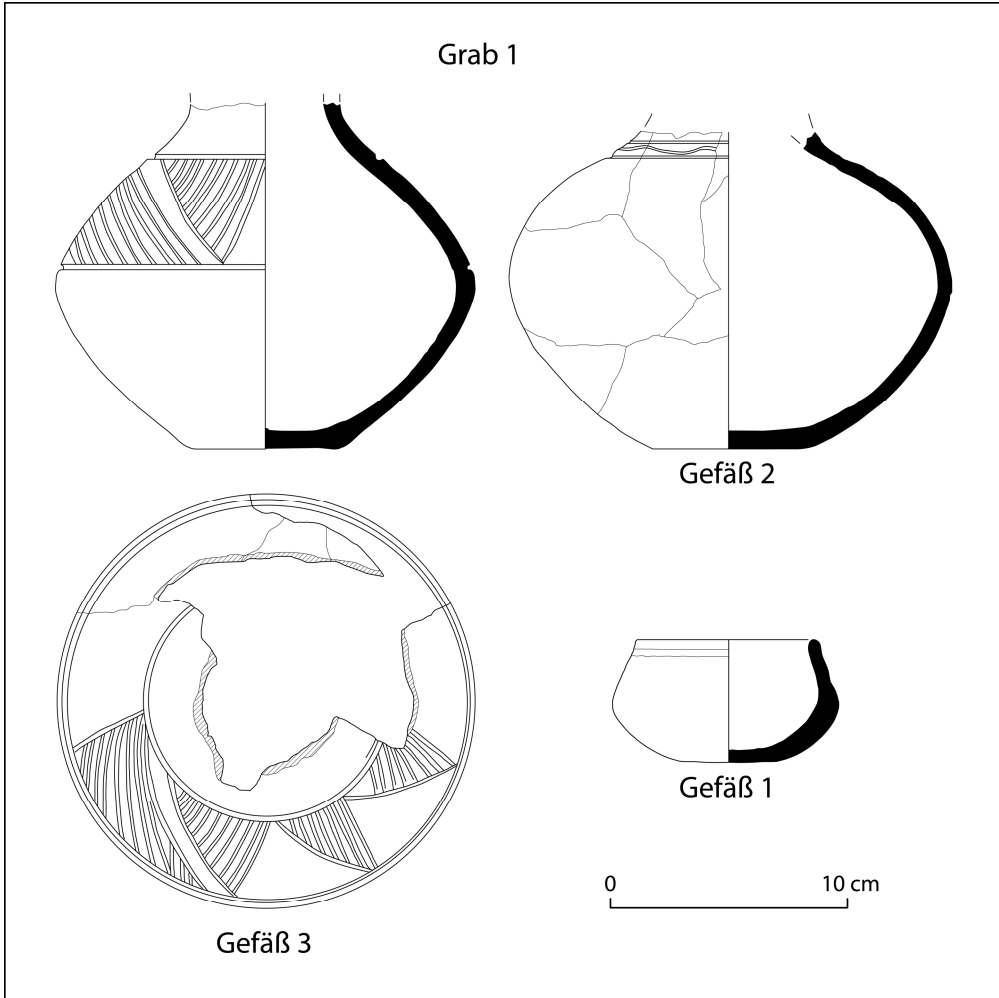

Abb. 1 Grab 1

Նկ. 6. Դամբարան 1

Նկ. 7. Դամբարան 1

Նկ. 8. Դամբարան 2

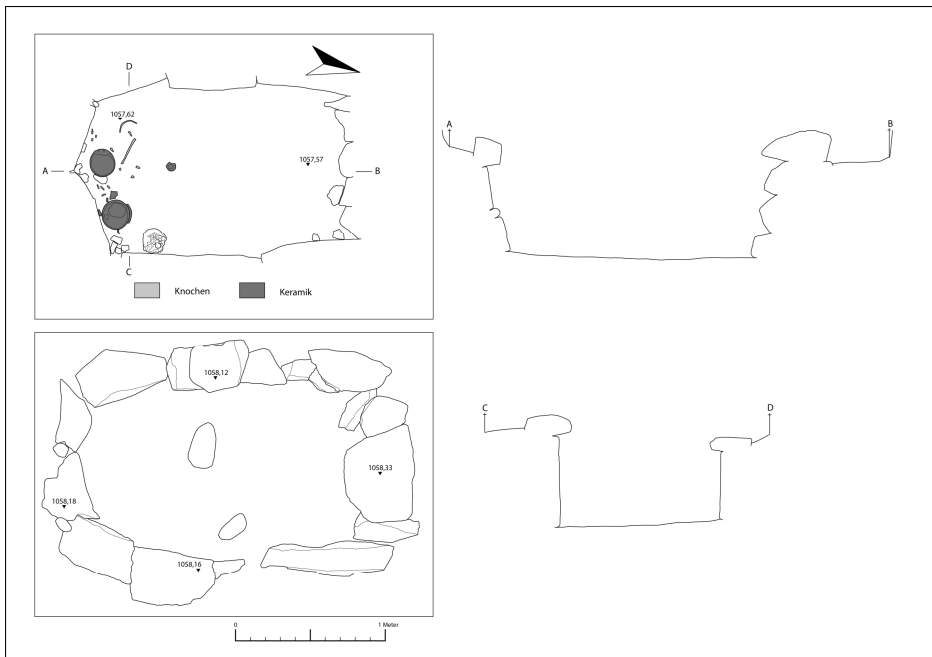
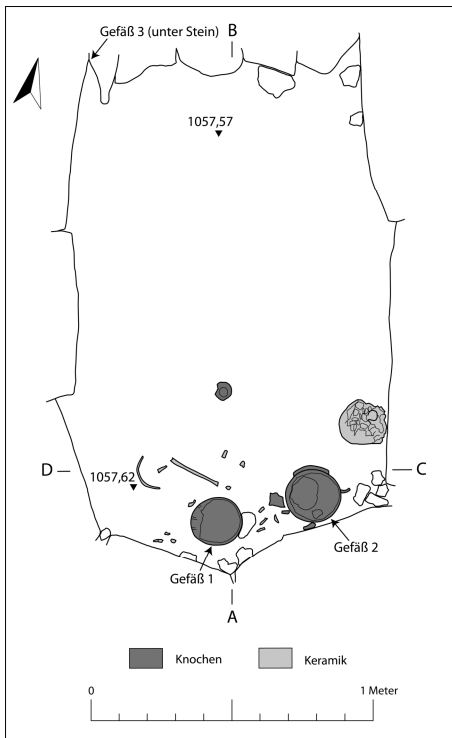
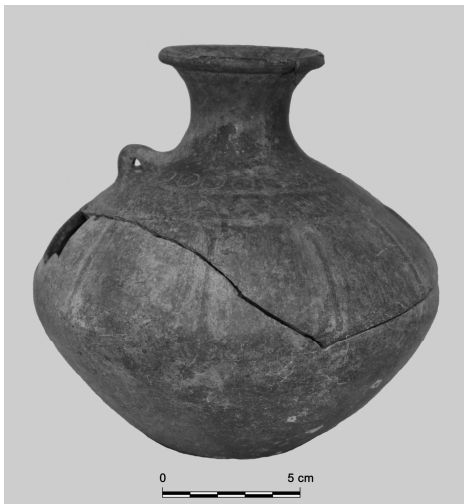

Abb. 2 Grab 2

Նկ. 9. Դամբարան 2

Նկ. 10. Վերականգնված խեցեղեն, դամբարան 2

Նկ. 11. Դամբարան 3

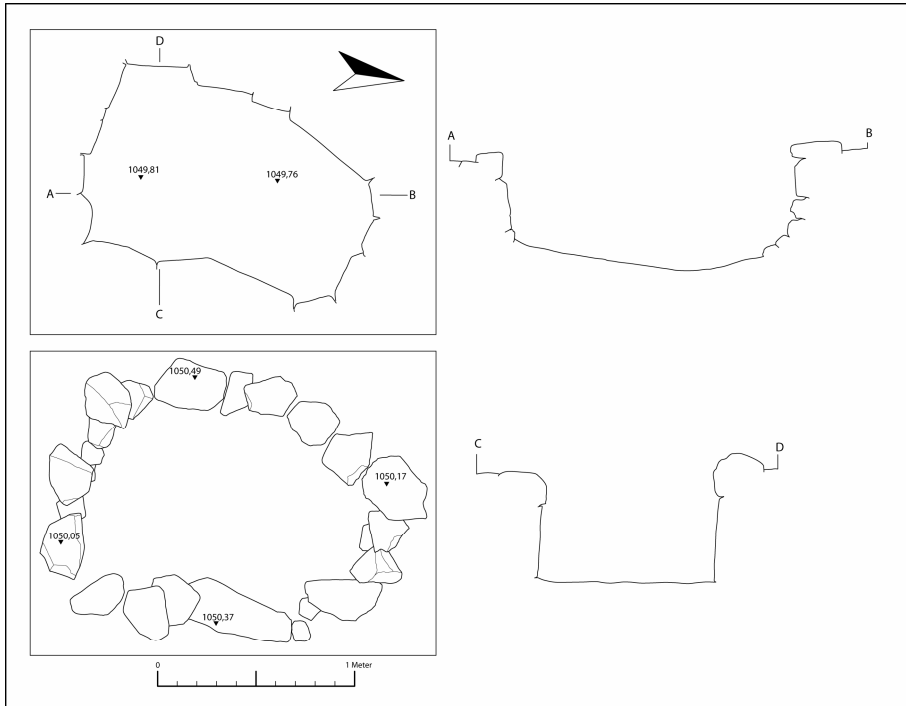

Abb. 3 Grab 3

Նկ. 12. Դամբարան 3

Гайк Аветисян, Михаэль Герлес, Наталья Аветисян – *Раскопки Ошаканского могильника в 2013 г.*

С 2012 г. в рамках армяно-германского сотрудничества осуществляются новые раскопки неподалеку от холма Диди Конд близ современного села Ошакан. По сегодняшний день основной задачей проекта было исследование проблематики I тыс до н. э., в частности вопросов, касающихся погребального обряда эпох раннего и среднего железа. В течении первых двух этапов полевых исследований было раскопано 7 погребений эпохи раннего железа, которые располагаются близ уже известного могильника на северо-восточном склоне холма. Кроме этого начаты работы около небольшого холма к югу от Диди Конда (1121 м. н. у. м.) в районе современного деревенского кладбища Ошакана, простирающегося с южной части Диди Кондского холма до края Казахского ущелья. Здесь еще в начале XX века эпизодические исследования провел Е. Лалаян. К сожалению, какие-либо данные о раскопках Е. Лалаяна отсутствуют, а о ходе полевых исследований упоминает только Т. Торамаян.

Hayk Avetisyan, Michael Herles, Natalya Avetisyan – *Excavations of Oshakan Cemetery, 2013*

Since 2012, in the frames of Armenian-German collaboration, new excavations having been realized by the hill Didi Kond, near the village Oshakan. Thus far the main purpose of the project is to investigate the problems concerning burial rites of the Early and Middle Iron Ages, late 2nd early 1st millennia BC. During the first two stages of the work seven tombs have been excavated which are dated to the Early Iron Age. Tombs N 1-3, explored in 2013, are situated by already known cemetery on the north-eastern slope of the hill. Besides, investigations began around a hill situated south of Didi Kond (on 1121 m above the sea level), where the modern graveyard of the Oshakan village stretches (from the southern part of Didi Kond to the Kasakh river). The name of the Hill is Pokr Blur (Armenian for “Small Hill”). Already at the beginning of the XXth century Ervand Lalayan realized small scale investigations here. Unfortunately no data are present about these excavations, although the process of field works has been reported by Toros Toramanyan.